

Raymond Warnier, Rio De Yanero, 1946.

Vera Warnier, rod. Kanitz, oko 1930.

Vladimir CRNKOVIĆ

Hrvatski muzej naivne umjetnosti, Zagreb

FRAGMENTI ZA PORTRET RAYMONDA WARNIERA

Ili slike zagrebačke umjetničke scene dvadesetih i tridesetih godina
20. stoljeća

*O tri pisma i dvije dopisnice što ih je Krsto Hegedušić uputio Raymondu Warnieru, o
Raymondu Warnieru i još ponekom i još ponečem*

U travnju 2008. Hrvatski muzej naivne umjetnosti dobio je na poklon od Sergeja Warniera iz Pariza tri originalna pisma i dvije dopisnice Krste Hegedušića, adresirane na Raymonda Warniera, Sergeova oca. Prvo je pismo iz 1930, slijede dopisnice iz 1930. i 1931, drugo je pismo iz 1960, a treće iz 1969. godine. U popratnom dopisu gospodin Warnier pojašnjava da je ta korespondencija dio nekada velike dokumentacije njegova oca i majke, koja je preživjela mnoge njihove selidbe po raznoraznim metropolama i kontinentima, kao što je nadživjela i njih same. Nešto je od te dokumentacije, te od očeve biblioteke, slika, crteža i skulptura danas u domu Warniera mlađeg u Parizu; no mnogo je toga, nažalost, u proteklim desetljećima netragom nestalo.

U srpnju 2007. Hrvatski je muzej naivne umjetnosti dobio na poklon od Sergeja Warniera relativno velik karikaturni i groteskni crtež Joze Kljakovića pod nazivom *Zemljaši i Irina Aleksander*, nastao vjerojatno 1932. godine.¹ Tijekom svibnja 2008. otkupili smo od njega akvarel Ivana Generalića *Hlebinski kanas*, iz siječnja 1931, jedno od najranijih poznatih umjetnikovih djela, što bijaše izloženo na trećoj izložbi Udruženja umjetnika *Zemlja*, u Zagrebu, te iste godine. Zaključno, prošlog rujna, u prigodi posljednjeg Warnierova posjeta Zagrebu, gradu

¹ Serge Warnier donirao je ovu umjetninu Hrvatskom muzeju naivne umjetnosti u znak sjećanja na svog oca i sa željom da ona bude dostupna hrvatskoj javnosti. U ime institucije koja je sliku dobila, kao i cijele hrvatske kulture javnosti, zahvalio sam mu na poklonu u kraćem eseju što je objavljen pod naslovom *Portret "Zemlje" / Bravurozan karikaturni crtež Joze Kljakovića nakon 75 godina ponovno u domovini*, *Vijenac*, Zagreb 8.11.2007, str. 14. – Ponovno objavljeno pod naslovom: *Portret "Zemlje"*, *Podravski zbornik 2008*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2008, str. 55-57. – U ovoj se studiji ime Udruženja umjetnika *Zemlja* piše na tri načina; autor teksta uvijek ga piše u kurzivu, kao što je to već desetljećima uobičajeno; sve ostalo slijedi izvornike, pa je ime *Zemlja* pisano u kurzivu, zatim verzalom i velikim slovom, ili verzalom i velikim slovom te u navodnicima.

Pismo Krste Hegedušića Raymondu
Warnieru, Zagreb 12.9.1930.
vlasnik: HMNU

Raymond Warnier, Lisabon, 1941.

gdje je rođen, ovaj uljudni i plemeniti Francuz, po majci hrvatskog podrijetla, donio nam je na poklon grafičku mapu Marijana Detonija *Ljudi sa Seine*, iz 1934. godine, sa 30 linoreza.

*

Prvo pismo Krsto Hegedušić napisao je 12. rujna 1930. i otposlao u Zagreb, u Jurjevsku ulicu 33, gdje je Raymond Warnier, koji je tečno govorio i čitao hrvatski, živio tada s obitelji. Pismo je napisano rukom, crnom tintom, uz mjestimično korištenje crvene olovke, i glasi:

Štov. gosp. profesore!

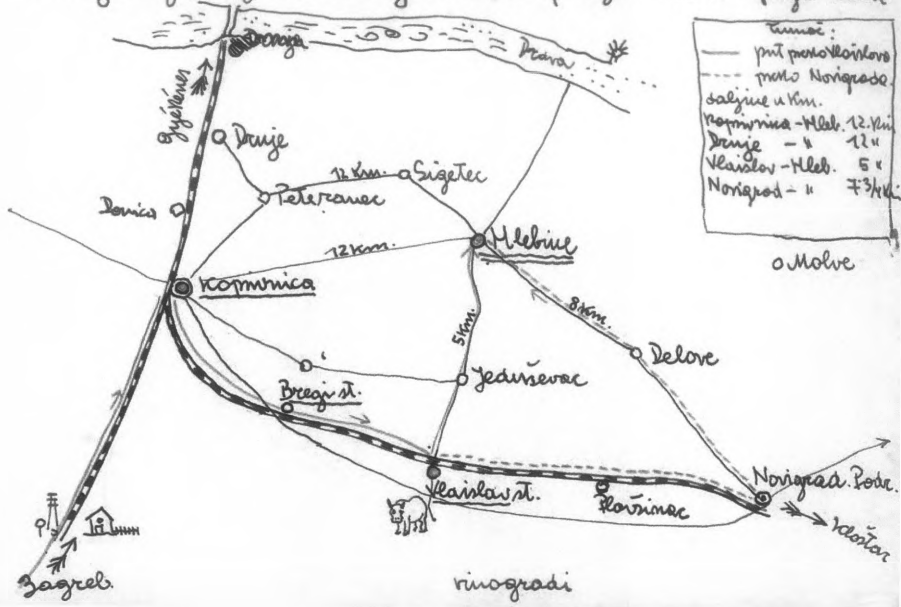
Nadam se da ćete sada poslije 15. ov. mj. naći vremena da me pohodite na selu što bi me radovalo. Ako se odlučite na tu "expediciju" – bilo bi dobro da me kartom

Zagreb 12. IX. 1930.

Štor gosp. profesore!

Nadam se da ćete sada poslije 15 or. nij. naši vremena
 da me pohodite na ruku što bi me radovalo. ~~Da se~~
 odlučite o našu „expediciju“ - bilo bi dobro da me kartom
 upozorite o danu i vremenu vožnj odaska u Koprivnicu.
 Najpoželjnije je vreme u jutro. Jutarnji orobni voz za
Koprivnicu - Győrkevény, polazi u Zagrebu u 6:40 u jutro
i prvi kolosak - ~~odmah~~ Ljeto. Dolazi u Kopriv. u 9:26 h. Prevedete
 iz Koprivnice polazite ~~u 9:47~~ Klostar u 9:47, dolazi u
 „Vlasklav“ gdje silazite, u 10:30 h. Vlasklav je druga stanica
 od Koprivnice. Na Vlasklav bi imli u slučaju lepog vremena. (—)
 U slučaju kiše produžavate istom putom do „Novigrada Podr.“
 to je 4 stanica od Koprivnice na pruzi - Koprivnica - Klostar -
 iz Novigrada do Mlebine je za kola bolji put. Štalo se treba
 do mi javite oavdolaska kod toga gram najte za Karte treba u
 Mlebine (via Denje) minimalno 3 dana. -

Dobro je razmisljete misterij Mlebine pilozem van topogr. Kartu

Raymond Warnier sa sinom Sergeom,
Zagreb, 1931.

upozorite o danu i vremenu Vašeg dolaska u Koprivnicu. Najpodesnije je vreme u jutro. Jutarnji osobni voz za Koprivnicu – Gyékényes polazi iz Zagreba u 6.40h, prvi kolosek – lijevo. Dolazi u Kopriv. u 9.26h. Presedate. Iz Koprivnice polazi za Kloštar u 9.47, dolazi u Vlaislav gde silazite u 10.30. Vlaislav je druga stanica od Koprivnice. Na Vlaislav bi išli u slučaju lepog vremena. – U slučaju kiše produžavate istom prugom do Novigrada Podr.[avskog] – to je 4. stanica od Koprivnice na pruzi Koprivnica – Kloštar. – Iz Novigrada do Hlebina je za kola bolji put. Svakako treba da mi javite dan dolaska, kod toga računajte da karta treba u Hlebine (via Drnje) minimalno 3 dana.

Da bolje razumijete misterij Hlebina prilažem Vam topogr.[afsku] kartu.²

*Srdačno Vas pozdravlja i rukoljub gospodi
K Heg.*

Nacrtna topografska karta nije naravno egzaktni vodič po terenu, sa svim

² U ovoj se studiji svi Hegedušićevi tekstovi, pisma i fragmenti raznoraznih zapisa, kao i zapisi ostalih autora, donose izvorno, bez intervencije u gramatiku i leksiku. To je dio privatne korespondencije, koja ne bijaše namijenjena objavljivanju, pa odatle i nebriga o pravopisu; odatle lapsusi, nepotrebna ponavljanja, ispuštanje previdom nekih riječi itd. Stoga se valja usredotočiti na autorove misli, a ne na formu kako su one izrečene. – Ako se Hegedušić služio skraćenicama, u uglatim smo zagradama [ ], a ne u bilješkama, nadopisivali izostavljena slova, kao i riječi koje nedostaju, kako bi se čitaoci lakše snalazili u predloženoj materiji. U slučaju pak da je autor previdom ispustio poneko slovo ili ga pogrešno napisao, čime se mijenja sadržaj, to smo svagda korigirali.

Raymond Warnier, Zagreb, 1927.

ucrtanim prometnicama, cestama i željezničkim prugama, preciznom naznakom kolike su udaljenosti između pojedinih mjesta, nego slobodan i duhovit prikaz te zemljovidne situacije, ilustriran s minijaturnom kravicom u donjem središnjem dijelu crteža, obrisima kućice željezničarskog skretničara i znakom za stup dalekovoda dolje lijevo, te ucrtanom rijekom Dravom i jednom malom vrbom u gornjem dijelu. Crvenom su olovkom naznačeni prijedlozi za način korištenja prometnica, željeznice i cesta (prva i druga varijanta iz citiranog pisma).

*

Prva je dopisnica božićna i novogodišnja čestitka, pisana tamnoplavom tintom, bez datuma, vjerojatno iz sredine prosinca 1930, i upućena Warnieru u Zagreb. Tekst dopisnice glasi:

*Sretan Božić i Novo leto
želi Vama, gospođi i nasledniku
KrstuHeg.*

P.S.

Oštro se napijte po hrvatski / I to mlado leto pofalime / to dete Jezusa molime / i t.d.³

³ Citirane dvije strofe prigodne narodne pjesme iz Podravine (Hlebina), koja se pjeva na blagdan Sveta tri kralja, *I to mlado leto pofalime...*, Hegedušić je prvi put citirao u pismu koje je uputio

Raymond i Vera Warnier, Lisabon, 1941.

Na poledini, oko naštampane reprodukcije s borovim grančicama, jabukama, orasima i lješnjacima, Hegedušić je, očito u dobrom raspoloženju, proslijedio Warnieru nekoliko šaljivih i duhovito rimovanih narodnih stihova:

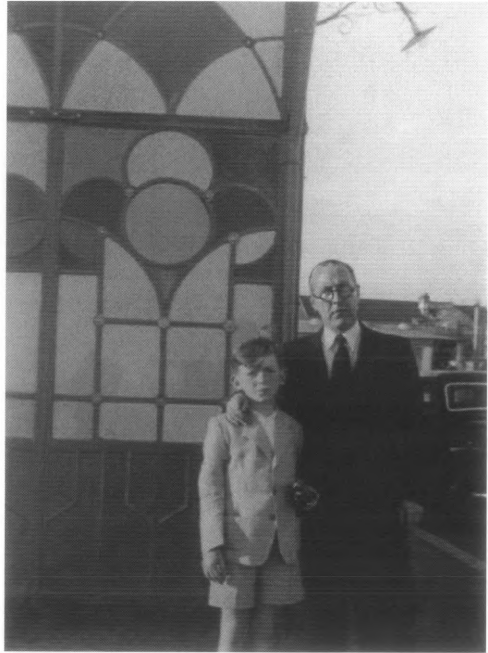
*Dobro jutro japica / Na hero Vam stoji kapica.
Japa se po ganku šećeju / Lonec s mašču vlećeju.
Jedna je čurka premali dar / Kad bi nam dali još jeden par.⁴*

Naravno, ovim se ne zaziva samo veselje za nadolazeće praznike, nego aludira očito i na radosni događaj u obitelji Warnier, rođenje sina Sergea, koji ugledaše svjetlo dana sredinom lipnja 1930. godine.

Miroslavu Krleži iz Pariza 14. prosinca 1926; vidjeti monografiju *Hegedušić*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1974, str. 98 i 99.

4 Druge dvije citirane strofe, Hegedušić je u neznatno izmijenjenom obliku proslijedio također prvo Krleži u već spomenutom pismu, vidjeti bilj. 3, str. 99. – Posljednje dvije strofe, *Jedna je čurka...*, jednako je tako dio prigodne narodne pjesme koja se pjeva za blagdan Sveta tri kralja. U neznatno drugačijem obliku, ona se nalazi kao tekstualno objašnjenje uz prvi Hegedušićev crtež u njegovu znamenitom ciklusu *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb 1933, str. 27.

Raymond Warnier sa sinom Sergeom,
Lisabon, 1941.

*

Druga je dopisnica napisana i otposlana iz Hlebina 23. srpnja 1931. Pisana je rukom i crnom tintom; u gornjem je desnom kutu sitna vinjeta: drvo s plodovima, a ispod, na travi, mala krava. Krava je Hegedušiću očito znak odnosno simbol sela, u ovom slučaju Hlebina. Tekst dopisnice glasi:

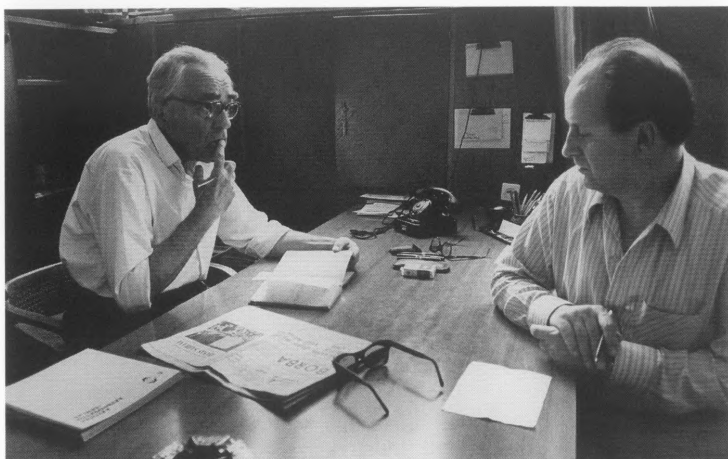
*Gospodine profesore,
Pozdravljam Vas i gospođu iz hlebinskih ravnica Vama dobro poznatih. Skupljam snagu i kraftam se za daljnju borbu. Pozdravite gosp. surrealistu ako je još u Zagrebu. Gosp. Nada bu me špotala, zgubil sam njenu parišku adresu a kazalo da ću u Pariz. Morao bi joj se javiti – samo neznam kako!? Težak problem da se riješi.⁵
Mnogò pozdrava Vaš Krsto Heg.*

*

Drugo pismo Hegedušić je napisao tri desetljeća kasnije, u Zagrebu, 27. srpnja 1960. godine, i otposlao Warnieru u Pariz. Pismo je napisano pisačim strojem i glasi:

⁵ U ovim pismima Hegedušić se izražava naizmjenice standardnim književnim jezikom, kao i dijalektalno, kajkavski, sjevernohrvatskom ekavicom, te brojnim germanizmima (a kasnije, nakon boravka u Parizu, i romanizmima); *kraftam se* – germanizam: snažim se, pripremam. – O kojem je surrealistu riječ, nije znano, jer Hegedušić upoznaje i počinje prijateljevati s Markom Ristićem tek 1933. godine; gospođa Nada je sestra Vere Warnier, koja je početkom tridesetih godina često boravila u Parizu.

Krsto Hegedušić i Josip Depolo, Hegedušićeva majstorska radionica, Zagreb, 1971.

Dragi gospodine Warnier,

Vaše pismo, koje su mi dostavili po mom povratku iz Londona, neobično me je iznenadilo i obradovalo.

Iznenadilo s razloga što je u našoj štampi pred više od tri godine izašla notica da ste umrli! A obradovalo, što eto niste mrtvi, već živ mi se javljate nakon toliko godina. Obradovalo i s razloga što mi se javlja čovjek koji je u onim teškim i davnim danima, kada sam ja bio još nepoznanica sa neizvjesnom budućnošću, vidio u mom slikarstvu vrijednost i svojim tekstovima u internacionalnoj štampi pružio mi moralnu podršku, tada toliko potrebnu.

Bilo bi mi doista neobično drago, ako ikada dođete u Zagreb, da se vidimo i porazgovaramo. Nadam se da nećete propustiti priliku a da mi prethodno ne avizirate svoj dolazak.⁶

U prilogu Vam šaljem zatraženi katalog haške izložbe, koja je sada prenešena u Groningen, a poslije ide u Bredu i Schiedam. Podaci u bibliografiji nisu, što se Vas tiče, možda točni. Za vrijeme pretresa stana i apšenja i progona i suđenja na smrt u doba okupacije – mnogo toga je propalo, pa Vas molim da me ispričate. Prilažem još jednu našu publikaciju koju možda niste dobili u ruke, kao i katalog kolekcije moje hlebinske škole koja je reprezentirala Jugoslaviju na III Bienalu u São Paulu, gdje sam dobio jednu od nagrada. Možda će Vas taj materijal interesirati i moći [ćete] da ga koristite.

⁶ *avizirati* – prema francuskom: najaviti se. – Ovo pismo, kao i sva ostala ovdje citirana korespondencija, dokazuje da su Warnier i Hegedušić bili u mnogo intenzivnijoj prepisci nego što se po ovdje sačuvanim primjercima može zaključiti.

Krsto Hegedušić, Irina i Božidar Aleksander, Smiljan Hegedušić sa suprugom, Mladen Hegedušić, Hlebine, 1930.

Ja bi Vas molio, dragi gospodine Warnier, da mi potvrdite primitak pošiljke, da se znam ravnati. Neznam dali je adresa koju sam naveo dobra i dovoljna.

Na kraju još Vas jednom srdačno pozdravljam i želim sve dobro.

Vaš

Krsto Hegedušić

P.S. Haški katalog i publikacija "Jugoslavija" poslati su posebno i rekomandirano, a katalog saopaulskog Bienala prileži ovom pismu.

*

Treće pismo Hegedušić je napisao u Zagrebu 5. veljače 1969. i poslao Warnieru u Pariz. Pismo je također napisano pisaćim strojem i glasi:

Poštovani gospodine Warnier,

Primio sam Vaše ljubazno pismo od 20. januara ove godine. Na Vaše pitanje mogu Vas obavijestiti da su spomenuta gospoda Depolo i Hromić moji dobri znanci, a Depolo je jedan od poznatih naših kritičara koji sprema publikaciju o grupi "Zemlja".

Izložba grupe "Zemlja" se doista priprema. Muzej savremene umjetnosti u Beogradu, koji priprema retrospektivu jugoslavenskog slikarstva četvrtog decenija, želi u okviru te izložbe dati maksimalno prostora grupi "Zemlja", kao najznačajnijoj likovnoj grupaciji kod nas između dva rata. Drug Depolo je zadužen za sabiranje materijala i [za] kritički osvrt.

Krsto Hegedušić, Oton Postružnik i Ivan Tabaković; na kolima stoji Mladen Hegedušić; mladić s violinom i muškarac desno – nepoznati, Hlebine, berba, 1934. god.

Zahvaljujem Vam na spremnosti da pomognete sa Vašim mogućnostima toj izložbi. Vi ste konačno bili jedan od prvih simpatizera "Zemlje" i prvih inostranih kritičara. Molim Vas da pozdravite i gospodina Vormsa.⁷

*Srdačno Vas pozdravlja Vaš
Krsto Hegedušić*

*

Iz ova tri kratka pisma i dvije dopisnice, koji obuhvaćaju velik raspon od gotovo četiri desetljeća, možemo iščitati niz znakovitih činjenica, susresti imena više ljudi, lokaliteta i projekata koji su obilježili Hegedušićev život. Izravno se u njima spominju: Raymond Warnier, njegova supruga Vera, rođena Kanitz,

⁷ Josip Depolo, hrvatski likovni kritičar i povjesničar umjetnosti, novinar, esejist i bibliofil, rođen je 1919. u Zadru, a umro je u Zagrebu 2000. god.; autor je nekoliko tisuća kritika, te niza knjiga i izložaba iz sfere moderne likovne umjetnosti. – Avdo H. Romić (Romic), pariški galerist, rođen je 1912. u Goraždu nedaleko Sarajeva, a umro je u francuskoj prijestolnici 1991. godine; bijaše osnivač i vlasnik Galerie Mona Lisa, koja se specijalizirala dijelom za promociju naive. – Pierre Vorms, ugledni pariški galerist i izdavač, rođen je 1903. u Parizu, gdje je i umro 1986. God. 1926. postaje suradnik, a uskoro i direktor te suvlasnik Galerie Billiet. Bijaše jedan od glavnih promotora belgijsko-francuskog slikara Fransa Masereela, zatim Jeana Lurçata i njegovih tapiserija, a zapamćena su i njegova nastojanja oko likovnih umjetnika angažiranih u Ruskom baletu. – O velikoj bliskosti Warniera i Vormsa pričao mi je detaljnije Serge Warnier u prigodi njegova posljednjeg posjeta Hrvatskoj, u rujnu 2008. godine.

Ivan Generalić: Hlebinski kanas, 1931., tuš, akvarel, papir, 444x620 mm
Hrvatski muzej naivne umjetnosti, Zagreb, otkup od Sergeja Warniera, Pariz

Zagrepcanka, te njihov sin Serge; zatim Verina sestra Nada, uvaženi pariški međuratni i poslijeratni galerist Pierre Vorms, likovni kritičar Josip Depolo, pariški poslijeratni galerist sarajevskog podrijetla Avdo H. Romić; nadalje se spominju selo Hlebine, gdje je Hegedušić u djetinjstvu kraće živio, a potom, sve do početka Drugoga svjetskog rata, često boravio i slikao; zaključno grupa *Zemlja*, Hlebinska škola, Hegedušićev nastup u São Paulu 1955, njegove putujuće samostalne izložbe po Nizozemskoj tijekom 1960, izložba *Zemlje* u okviru projekta *Nadrealizam / Socijalna umetnost* u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu 1969. itd.

Prije nego dijelom komentiramo sadržaj ovih pisama i dopisnica, valja se upitati: tko je bio Raymond Warnier i kakvo bijaše njegovo značenje u životu Krste Hegedušića? Usprkos suzdržanosti, ovdje očito nije riječ o kurtoaznoj korespondenciji nego, naprotiv, o svjedocima jednoga osebujnog poznanstva, evidentnog poštovanja i obostranog uvažavanja, povremenog druženja, pa zasigurno i iskrenih prijateljskih nagnuća. Međuratni Zagreb pamti Warniera kao osnivača i dugogodišnjeg direktora Francuskog instituta u hrvatskoj metropoli, u kojoj je živio od 1922. do 1935. godine. U svojstvu poklisara francuske kulture na našim – pa i širim južnoslavenskim – prostorima, bio je u mogućnosti istinski promovirati francusko-hrvatsku suradnju i prijateljstvo, što je činio iznimno uspješno. Ra-

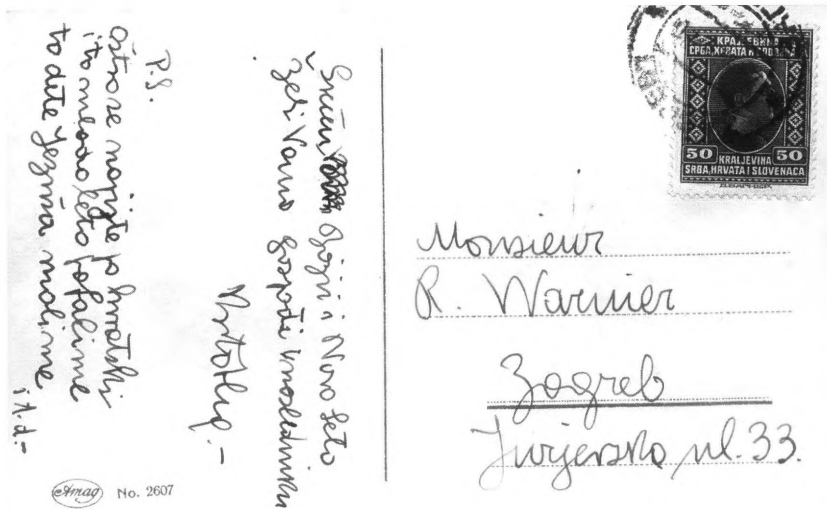

Ivan Tabaković: Novogodišnja čestitka
Raymondu i Veri Warnier, 1958.

dom na fakultetu, kao lektor i predavač francuskog jezika, zatim u brojnim javnim nastupima i predavanjima, ne samo na Zagrebačkom sveučilištu, te djelujući kao novinar i pišući za mnogobrojne časopise i dnevne tiskovine, i to ne samo u Francuskoj, iznimno je pridonosio promociji i hrvatske umjetnosti i kulture. Zaključno, mnogim je našim umjetnicima pripomogao da dobiju stipendiju francuske vlade za kraći ili duži studijski boravak u Parizu, pa je tako, zasigurno, ishodio i Krsti Hegedušiću stipendiju za postdiplomski odlazak u francusku metropolu.

Kao važnu ličnost u Hegedušićevoj biografiji, Warniera spominju podjednako Josip Depolo, u studiji o *Zemlji* iz 1969. godine,⁸ kao i Darko Schneider, koautor umjetnikove monografije iz 1974.⁹ Schneider piše kako je Hegedušić 30. lipnja

8 Josip Depolo: *Zemlja 1929-1935*, monografski katalog *Nadrealizam / Socijalna umetnost / 1929-1950*, Muzej savremene umetnosti, Beograd 1969, str. 37. – Ponovno objavljeno u knjizi Josip Depolo: *Studije i eseji, kritike i zapisi, polemike 1954-1985*, HMNU, Zagreb 2001, str. 12.
9 Darko Schneider: *Kronika*, monografija *Hegedušić*, GZH, Zagreb 1974, str. 98.

Dopisnica Krste Hegedušića R. Warnieru, sredina prosinca 1930.
vlasnik: Hrvatski muzej naivne umjetnosti

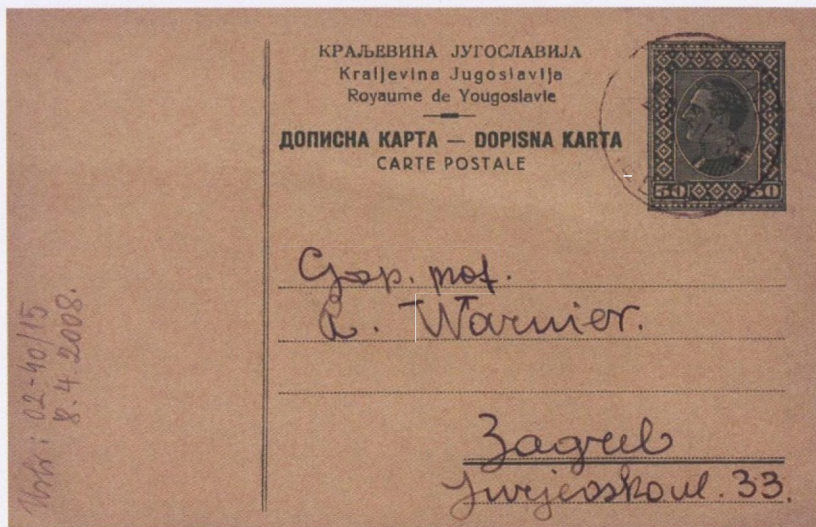
1926. diplomirao i dobio svjedodžbu Kraljevske akademije za umjetnost i obrt u Zagrebu, a već u studenom, zajedno s Jurjem Plančićem, zaputio se u Pariz, nakon što su obojica dobili stipendije za postdiplomski studij. Navodi također da mu je Warnier, uoči polaska na put, dao preporuke za nekoliko pariških nakladnika.¹⁰ Hegedušić će ostati u Parizu, uz prekide, do sredine ljeta 1928. godine. Ako se podsjetimo s koliko je skrupula rađena citirana monografija, te da je sve, što bijaše napisano, Hegedušić pomno iščitavao i korigirao, onda su navedeni podaci ne samo pouzdani nego i višestruko znakoviti.

*

Manje je znano, međutim, da je druga izložba grupe *Zemlja*, koja je održana pod nazivom *Exposition de l'Association Artistique "Zemlja" (Yougoslavie)* u Parizu, u Galerie Billiet, od 20. veljače do 5. ožujka 1931, bila također realizirana zahvaljujući Warnierovoj potpori, jer se on kod svog prijatelja Pierra Vormsa, galerista i izdavača, založio za taj projekt. U Hegedušićevim dnevničkim zapisima iz 1930. čitamo "Pregovori o izložbi u Parizu preko Warniera sa Vormsom. Oni traže oficijelnost, mi odbijamo."¹¹ Iako citirana izložba ne bijaše realizirana kako

¹⁰ Ibid., str. 97, 98.

¹¹ Krsto Hegedušić: Iz *Dnevnika*, godina 1930, bez paginacije (u daljnjem tekstu: b. p.). – Godine 2001. Hrvatski muzej naivne umjetnosti dobio je na poklon od Ljerke Depolo gotovo cijelu biblioteku i veliku dokumentaciju iz ostavštine njezina supruga, Josipa Depola. Riječ je o jednoj od najbogatijih i najvrjednijih privatnih knjižnica nastalih na našim prostorima u drugoj polovici 20. stoljeća (s više od

Dopisnica Krste Hegedušića R. Warnieru, Hlebine 23.7.1931.
vlasnik: Hrvatski muzej naivne umjetnosti

su zemljaši zamislili, iako su oni, a ponajprije i ponajviše Krsto Hegedušić, imali niz primjedaba na način prezentacije te na koncepciju kataloga i vernisaža, ona je neprijeporno polučila uspjeh. O tomu svjedoče podjednako Krsto Hegedušić, u recenziji izložbe u zagrebačkom časopisu *Književnik* iz travnja 1931,¹² te Josip Depolo u već spomenutom tekstu iz 1969. godine.¹³ Ono što je za nas u ovoj prigodi interesantno, činjenica je da postoji sačuvano u fotokopiji još jedno Hegedušićevo pismo Warnieru, napisano 22. veljače 1931. i proslijeđeno u Pariz, koje citiraju podjednako Depolo (ponešto skraćeno) i Schneider (gotovo integralno). Pismo glasi:

Cijenjeni gosp. profesore,

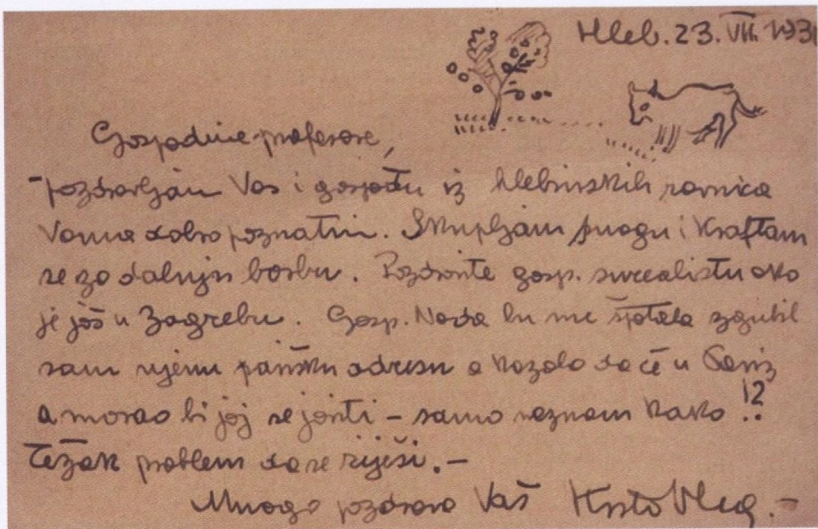
Prve vijesti o izložbi "Zemlje" u Parizu su stigle u Zagreb, svakako su to bile vijesti senzacionalne i neugodne po nas. Šteta je velika što je izložba bila oficijelnog karaktera, i gosp. Vorms nas je trebao o tomu obavijestiti, a ne raditi na svoju ruku. Ono

---

5.000 knjiga, te nekoliko tisuća raznoraznih kataloga i časopisa); radi se ponajprije o edicijama iz sfere moderne likovne umjetnosti i klasične, opće povijesti umjetnosti, s brojnim kapitalnim monografijama Abramsa, Skire, Mondadorija, Rizzolija, Taschena, Phaidona, Gallimarda te mnogobrojnih hrvatskih i ostalih nakladnika s područja bivše Jugoslavije. – U navedenoj dokumentaciji sadržana je (u fotokopijama i mikrofilmovima) i građa o grupi *Zemlja* i njezinim umjetnicima, čime se Depolo cijeloga života intenzivno bavio. Među inim, tu su gotovo svi zapisnici sastanaka članova tog udruženja, kao i poneki dijelovi osobnih dnevničkih zapisa Krste Hegedušića.

12 Krsto Hegedušić: *O izložbi "Zemlje" u Parizu*, *Književnik*, br. 4, Zagreb, travanj 1931, str. 179-181.

13 Josip Depolo: *Zemlja 1929-1935*, monografski katalog *Nadrealizam / Socijalna umetnost*, Beograd 1969.

Dopisnica Krste Hegedušića R. Warnieru, Hlebine 23.7.1931.
vlasnik: Hrvatski muzej naivne umjetnosti

glavno za čim se je išlo kod te izložbe je promašeno. Htjeli smo doći do kritike ozbiljnih kritičara i čuti njihovo mišljenje, da nešto naučimo. Naravno sad će ta kritika izostati, jer oni koji će pisati, pisat će pod svjetlom oficijelnosti, kao po nekoj dužnosti, i sa izvjesnom dobrohotnošću. Znam kako se izložbe takvog karaktera ignoriraju od mnogih dobrih i prvih kritičara Pariza, a ako će ko i imati uspjeh, ovdje će se to tumačiti oficijelnošću izložbe, a ne pravom vrednošću radova, da o ostalom ne govorim.

Prefas katalogu je upravo skandal. Zašto se od nas tražilo notice, kad ih se nije upotrijebilo, već je došlo ono neozbiljno novinarsko pisanje gosp. G. Poulain-a, kao da koga mogu zanimati njegova putovanja i ostale mudrosti što ih je nadrobio, a koje nemaju nikakova posla sa likovnim stavom "Zemlja". Izgleda nadalje da se nehotice izbegavalo spomenuti da je "Zemlja" udruženje iz Zagreba. To valjda nije nekome išlo u račun i izvrše se istina. Dali bi se to moglo ispraviti bar u kojoj kritici koja će eventualno izaći? Da se je učinila montaža iz poslatih notica sa popratnim riječima g. Hautecoeur-a dostajalo bi, a tako smo bili prisiljeni da se demantijem u dnevnoj presi ogradimo od prefasa kataloga. Možda će to nepovoljno djelovati na izložbu, no drugog izlaza za to nismo našli, i kriv je g. Vorms koji je jedno pisao a drugo radio, uplvisan od nepoznatih savjetnika koji se nisu trebali mešati u tuđe poslove.

Brat mi piše o Vašem trudu oko izložbe, pa Vam najljepše zahvaljujem.¹⁴

¹⁴ U arhivi HMNU-a ne postoji original ovog pisma, nego fotokopija kojoj nedostaje krajnji dio, vjerojatno s pozdravom i Hegedušićevim potpisom. – *Prefas katalogu* – prema francuskom: predgovor katalogu; u *dnevnoj presi* – prema francuskom: u dnevnom tisku, štampi. – U vrijeme održavanja izložbe grupe *Zemlja* u Parizu, Gastone Poulain bijaše vanjski suradnik Muzeja Luxembourg. – Louis Hautecoeur, povjesničar umjetnosti i član Francuske akademije, rođen je 1884. u Parizu, gdje je i umro 1973. godine. Radio je, među inim, u Musée national de Luxembourg. Objavio je više monografija – o J. B. Greuzeu, D. Vélazquezu, G. Seuratu, zatim monografski vodič kroz zbirku slika i skulptura Muzeja Luxembourg, a bavio se i problemima arhitekture. Autor je reprezentativne izložbe *Savremena francuska umjetnost* što je 1933. prikazana u Beogradu, a potom prenesena u Modernu galeriju u Zagreb. Hautecoeur je posjetio hrvatsku metropolu početkom tridesetih godina u nekoliko

*

U sačuvanim zapisnicima sa sastanaka Udruženja umjetnika *Zemlja* iz 1930. i 1931. godine na više se mjesta spominje Warnier, u različitom kontekstu, a ponajviše, dakako, u svezi s citiranom pariškom izložbom. Tako Krsto Hegedušić, kao tajnik te grupe umjetnika i zapisničar svih njezinih sastanaka, 5. veljače 1931. navodi Warnierovo mišljenje da je "izložba premalo ideološka i protufrancuska, a sve je težište na to postavljeno kod prop.[agande] u Fran.[cuskoj]". I potom zaključuje: "Konstatuje se da je Warnier donekle u pravu i da je izložba podbacila u lik.[ovno] ideo.[loškom] smislu".¹⁵

U zapisniku sa sljedećeg sastanka, koji je održan 14. veljače, čitamo da je Warnier otputovao u Pariz i odnio dva Hegedušićeva stakla i Postružnikovo platno *Nagovaranje*, kako bi se dodatno kompletirala izložba u Galerie Billiet. To svjedoči ne samo o iznimno bliskim odnosima Warniera sa zemljašima, o velikom povjerenju koje su oni gajili prema tom odličniku, nego i o njegovom dobrohotnom i duboko ljudskom, prijateljskom stavu, želji da svagda maksimalno pomogne gdje je to moguće.

Raymond Warnier prisustvovao je i vernisažu izložbe u Galerie Billiet, 20. veljače 1931, a iz zapisnika sastanka zemljaša održanog 6. ožujka u kavani Esplanade, u Zagrebu, doznajemo kako su Vorms i Warnier pokušavali parišku izložbu *Zemlje* prenijeti u Bruxelles, a potom u Rotterdam i Prag. Nažalost, to se nije ostvarilo.¹⁶

*

U spomenutom travanjском broju *Književnika*, Hegedušić je dodatno elaborirao u čemu bijaše problem pariške izložbe.¹⁷ Prvo ponavlja i razrađuje nekoliko teza koje je fiksirao i u netom citiranom pismu od 22. veljače. Konstatira da se odlučilo izlagati u Parizu u želji da se dođe do svjetske kritike, da se vidi koliko su likovni rezultati *Zemlje* originalni i samostalni, te donose li neke nove momente u svjetsko slikarstvo u vrijeme kada gotovo cijela Evropa stoji pod diktatom pariške slikarske škole. Dalje navodi kako se željelo da izložba bude striktno "privatnog

---

navrata, dok u njoj boravi Raymond Warnier. – Članovi *Zemlje* ogradili su se od predgovora katalogu svoje izložbe u Galerie Billiet u kratkoj izjavi koja je objavljena u zagrebačkom *Obzoru* 21. veljače 1931, str. 3.

15 Zapisnik 13. sastanka udruženja umjetnika *Zemlja* od 5. veljače 1931, održanog u kavani Esplanade; prisutni: Augustinčić, Hegedušić, Ibler, Postružnik i Ružička.

16 Zapisnik 18. sastanka udruženja umjetnika *Zemlja* od 6. ožujka 1931, održanog u kavani Esplanade; prisutni: Augustinčić, Hegedušić i Ružička.

17 Krsto Hegedušić: *O izložbi "Zemlje" u Parizu*, *Književnik*, br. 4, Zagreb, travanj 1931, str. 179-181.

karaktera", artistsička i istodobno komercijalna, no da ju je galerist Vorms, pred sâm vernisaž, bez odobrenja članova *Zemlje*, pretvorio u oficijelnu manifestaciju s podrškom jugoslavenskih diplomatskih predstavnika. Hegedušić iznova ukazuje podrobno i na niz propusta u tekstualnom dijelu kataloga, jer prilozi koji su bili proslijeđeni iz Zagreba nisu korišteni. Nanovo protestira protiv uvodnih tekstova, osobito Gastona Poulainea, dok mu esejistička bilješka Louisa Hautecoeuira očito nije smetala. Nigdje, naime, u katalogu nije bilo naznačeno kada je i gdje formirano udruženje umjetnika *Zemlja*, u kojem gradu, nigdje se ne navodi koje su njegove smjernice i koja mu je ideološka baza, koje zajedničke likovne značajke karakteriziraju njegove članove itd.

Interesantno da Hegedušić piše kako su gotovo "svi dnevници Pariza popratili" izložbu prikazima i kritikama, pa navodi čak više autora i citira određene fragmente nekih recenzija, primjerice, kada se primitivizam *Zemlje* povezuje s primitivizmom Henrija Rousseaua, Nika Pirosmanašvilija i s "narodnom umjetnošću" (*art populaire*).¹⁸ Međutim, on se neprijeporno u tom tekstu u *Književniku* obračunavao više s hrvatskom kritikom i sredinom negoli s Francuzima, uključujući i Vormsa.

*

Podsjetimo kako je Mladenka Šolman u monografiji o Željku Hegedušiću zabilježila da je umjetnik položio ispit za profesora crtanja na pedagoškom odjelu zagrebačke Akademije 2. listopada 1930, a već potkraj tog istog mjeseca, pošto je dobio jednogodišnju stipendiju francuske vlade, odlazi u Pariz.¹⁹ Najvjerojatnije su i u toj prigodi Warnierove preporuke pospješile brzi ishod dobivanja stipendije. To je tim izvjesnije ako se zna da je Željko mlađi brat Krste Hegedušića, te kako je Warnier imao sklonosti, razumijevanja i udivljenja ne samo za Krstino stvaralaštvo, nego i za ostale umjetnike okupljene u udruženju *Zemlja*. Mladenka Šolman piše nadalje kako je Željko Hegedušić, samo nekoliko mjeseci nakon što je došao u Pariz, bio imenovan za "posrednika u kontaktima s galeristom Vormsom" oko organizacije izložbe *Zemlje* u francuskoj metropoli. Ona citira pritom i znakovit fragment iz umjetnikovih dnevničkih zabilježaka:

U siječnju 1931. Krsto [Hegedušić] mi piše da se javim gospodinu Vormsu, gale-

18 Ibid. – Interesantno je podsjetiti da su ovaj Hegedušićev tekst prije njegova objavljivanja u *Književniku* dobili na uvid i na recenziju Antun Augustinčić i Oton Postružnik (vidjeti Zapisnik 19. sastanka udruženja umjetnika *Zemlja* od 24. ožujka 1931, održanog u kavani Esplanade; prisutni: Augustinčić, Hegedušić Postružnik i Ružička). To znakovito svjedoči o načinu ustroja i djelovanja članova grupe *Zemlja*.

19 Mladenka Šolman: *Željko Hegedušić*, monografija, Art studio Azinović, Zagreb 1998, str. 226. – Željko Hegedušić, kao i njegov brat Krsto, u brojnim prigodama prezime Vorms piše Worms.

risti u čijoj će galeriji Billiet biti izložba grupe Zemlja. Posjetio sam Vormsa i nekako mu objasnio da smo Edo [Kovačević] i ja od strane Udruženja umjetnika Zemlja zamoljeni da zastupamo Udruženje u svim poslovima oko postavljanja izložbe. Gospodin Vorms nije nas baš puno respektirao kao predstavnike Zemlje, već je na svoju ruku pozvao g. Spalajkovića, ambasadora Kraljevine Jugoslavije, da otvori izložbu. Izložba je dobila oficijelni karakter i postala neinteresantna za mnoga kritičarska pera Pariza.²⁰

*

I u dnevničkim zapisima Krste Hegedušića iz 1931. nalazimo na više eksplikacija u svezi s tom izložbom: "Vorms mimo dogovora daje izložbi oficijelni karakter... Vučetić je bio obaviješten od šefa pressbira Marjanovića iz Bgd. [Beograda] pa je lično poduzeo korake da angažira Spalajkovića. Nas se obilježilo kao 'separatiste'. Warnier pričao Marjanoviću o izložbi. Warnier se mnogo angažirao za nas." Nešto dalje Hegedušić bilježi: "Spalajković tražio da se Warnier ukloni iz Zagreba kao hrvatofil".²¹

*

U Zapisniku 12. sastanka članova grupe *Zemlja*, koji je održan u ateljeu Otona Postružnika 28. siječnja 1931, i kome su prisustvovali Antun Augustinčić, Krsto Hegedušić, Kamilo Ružička i Postružnik, raspravljalo se o predstojećoj izložbi u Parizu. Dogovoreno je kakve bilješke i kakvu povijest o *Zemlji* valja proslijediti Vormsu; zaključeno je također koje fotografije da mu se pošalju za propagandu. Postružnik je referirao potom o dotad pristiglim radovima za žiriranje; riječ bijaše ukupno o 74 umjetnine, među njima više djela iz zbirke Aleksander. Ono što je za nas u ovoj prigodi interesantno i važno, sljedeći je pasus navedenog zapisnika: "Zaključuje se pozvati prijatelje Zemlje da dođu pogledati sakupljene radove u subotu poslije podne. Imaju se pozvati sljedeće osobe: dr. B.[ožidar] Aleksander sa ženom, prof. Warnier sa ženom, g.[ospoda] Mica Todorović, Stanko Ibler, [Milan] Durman, [Mladen] Iveković, Cesarić."²²

*

U monografiji Krste Hegedušića iz 1974. citiran je fragment Warnierove recenzije spomenute pariške izložbe, objavljen u časopisu *La Méditerranée*, iz Mar-

20 Ibid., str. 227, 228. – Veleposlanika Spalajkovića, u drugom kontekstu, spominje i Grgo Gamulin u monografiji *Juraj Plančić*, Matica hrvatska, Zagreb 1953, str. 35.

21 K. Hegedušić: *Iz Dnevnika*, b. p.

22 Zapisnik 12. sastanka udruženja umjetnika *Zemlja* od 28. siječnja 1931, održanog u ateljeu Otona Postružnika; prisutni: Augustinčić, Hegedušić, Postružnik i Ružička. – O kojem je Cesariću riječ, nije znano; je li to pjesnik Dobriša Cesarić?

Dopisnica Krste Hegedušića R. Warnieru, sredina prosinca 1930.
vlasnik: Hrvatski muzej naivne umjetnosti

seillea, u travnju 1931, gdje se spominju Hegedušićevi doprinosi: "Proštenje u Molvama, s autentičnim seljacima, pa njegove tempere na staklu, koje se nadovezuju na tradiciju seljačkog slikarstva na staklu, izazvale su sveopću pažnju, a otkup Nacionalnog muzeja svjedoči o originalnoj vrijednosti djela tog umjetnika".²³

*

U časopisu *Život umjetnosti*, br. 35, iz 1983, Igor Zidić objavio je i popratio komentarima 14 pisama Ivana Tabakovića upućenih iz Novog Sada Krsti Hegedušiću u Zagreb 1930. i 1931. godine.²⁴ I u toj je korespondenciji pariška izložba vrlo prezentna, no očito je Tabaković imao drugačije poglede na njezinu organizaciju i ciljeve nego Hegedušić. Ukratko, Tabaković smatra da izložba dolazi prerano i da zemljaši nisu još zreli za takav nastup, pa pledira za njezino prolongiranje; interesantno da njemu nisu strani reklama i preporuke, kao što je i mišljenja da s galeristom Vormsom treba "delikatno postupati", jer je riječ

23 Monografija *Hegedušić*, GZH, Zagreb 1974, str. 104. – U ovoj se studiji citiraju samo dosad poznati i prevedeni tekstovi Raymonda Warniera. Sakupiti sve njegove zapise koji se odnose na hrvatske umjetnike i našu umjetnost i kulturu, cilj je koji smo si zadali realizirati u idućem razdoblju. – Otkup koji Warnier ovdje spominje, nije realiziran. Shodno već citiranom Zapisniku 19. sastanka zemljaša od 24. ožujka 1931. (vidjeti bilj. 18), proistječe da je direktor prestižnog Muzeja Luxembourg, gosp. Desarois, privatno kontaktirao s Warnierom u nakani da njegova institucija otkupi Hegedušićevo platno *Hlebina*. Hegedušić je, međutim, odbio prodati navedenu sliku, ne toliko zbog preniske ponude, koliko jer bijaše revoltiran događanjima oko pariške izložbe kod Vormsa.
24 Igor Zidić: *Ivan Tabaković Krsti Hegedušiću / Četrnaest pisama / 1930-1931*, *Život umjetnosti*, br. 35, Zagreb 1983, str. 10-25.

o "spretnom i odličnom trgovcu".²⁵ Iz više pisama razaznajemo također kako je razočaran svađama, netrpeljivošću i podvalama u *Zemlji*, te predlaže čak njezino raspuštanje. Ne čudi stoga da je Tabaković, godinu dana kasnije, u siječnju 1932, istupio iz tog udruženja. Osim načelnih razloga, to je dijelom posljedica i činjenice da je on od 1930. živio u Novom Sadu.

U osmom pismu, datiranom 27. veljače 1931, indirektno se spominje Warnier. Pismo je napisano u vrijeme trajanja izložbe u Parizu, kada Hegedušić bijaše ogorčen Vormsovom podizanjem projekta na službeni, međudržavni nivo, te se činilo čak da je pomišljao prekinuti suradnju, druženje i prijateljevanje s Warnierom. Tabaković stoga znakovito upozorava Hegedušića, kao i ostale članove udruženja *Zemlja*: "Nadam se da niste učinili tu nesmotrenost sa fr.[ancuskim] cercleom. Njel[ga] se čitava stvar ne tiče."²⁶ I još jedna vrlo inidikativna rečenica: "Još jednom Vas upozoravam, nemojte se prenagliti i na sve gledati iz žablje perspektive". To je očito aluzija na želju nekih članova udruge, a u čemu je prednjačio Hegedušić, da se Vormsa sudskim putem tuži za samovoljno organiziranje vernisaža, mimo svih dogovora, kao i uključivanja u katalog dva problematična i neprimjerena predgovorna zapisa.

Zašto spominjemo ova pisma? Dva su tomu razloga: s jedne strane da se vidi razjedinjenost i razlika u mišljenjima koja su postojala među članovima grupe *Zemlja* u svezi s pariškom izložbom; s druge, Tabaković bijaše također jedan od umjetnika koji je bio blizak s Warnierom. O tomu, nažalost, nemamo nikakvih konkretnih dokaza osim jednoga umjetnikova akvarela iz 1932, koji se i dan-danas nalazi u zbirci Sergea Warniera, te jedne lijepe sačuvane novogodišnje čestitke, većeg formata, iz 1958. godine, koja je obogaćena slikarovim krokijem poprsja mlade žene u tušu i koju su Ivan Tabaković i njegova supruga Slava proslijedili Warnierovima u Pariz. Tekst čestitke glasi: "Žele Vam mnogo sreće i sve najbolje i šalju Vam srdačne pozdrave Vaš Ivan i Slava Tabaković."²⁷

Tabaković je boravio kraće u Parizu 1925, te iznova 1934. i tijekom 1935. godine, ali u dosad publiciranoj i poznatoj umjetnikovoj dokumentaciji nismo uspjeli pronaći je li za te boravke u francuskoj metropoli dobio neku stipendiju, i je li Warnier u tomu išta pripomogao. Zaključno, podsjetimo kako su se Krsto Hegedušić, Ivan Tabaković i Oton Postružnik često okupljali i družili u salonu Irine i Božidara Aleksandra, u Đorđićevoj ulici, u Zagrebu, kamo su zalazili i Warnierovi, a o čemu je Irina Kunina Aleksander, uvažena spisateljica i mecena, ostavila brojna svjedočanstva u svojim knjigama, pismima i intervjuima.²⁸

25 Ibid., str. 15.

26 Ibid., str. 18, 19.

27 Čestitka se nalazi u kolekciji Sergeja Warniera.

28 Irina Aleksander: *Svi životi jedne ljubavi*, HFD, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003; Irina Aleksander: *Samo činjenice, molim*, HFD, Zagreb 2007.

*

Već smo spominjali u nekoliko navrata dnevničke zapise Krste Hegedušića, koje je on bilježio pod više naslova – *Privatni život; Dogadaji, ljudi, kulturne i političke prilike; Prostor i vrijeme; Izložbe* – i gdje decidirano navodi da Warnier bijaše direktno angažiran u svezi s pariškom izložbom *Zemlje*.²⁹ Podsjetimo da je nešto ranije, u svibnju 1930, u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu bila održana velika i prestižna izložba *Savremena francuska umjetnost*, priređena pod pokroviteljstvom Francuskog instituta, kada Raymond Warnier bijaše povjerenik cijelog projekta. U hrvatskoj metropoli tada su prvi put skupno izlagali svi najviđeniji i najvrjedniji onodobni francuski majstori i umjetnici Pariške škole: Bonnard, Braque, Chagall, Deraine, Dufy, Kisling, Léger, Lhote, Marquet, Masereel, Matisse, Pascin, Picasso, Rouault, Soutine, Utrillo, Vlaminck. Podsjetimo nadalje da su umjetnine u Francuskoj bile sakupljene uz pomoć Galerie Billiet.³⁰ U svezi s tom smotrom Hegedušić je u svom Dnevniku zapisao: "Pomažemo Warnieru org.[anizaciju] izložbe francuskog slikarstva kolekcije Vorms". I nešto dalje nadođaje: "U vezi pariške izložbe Vorms došao u Z.[agreb] kao gost Warniera".³¹

*

Napomenimo uzgred da nekoliko godina ranije, u Salonu Ullrich, u Zagrebu, tijekom ožujka 1925, bijaše priređena *Izložba francuske grafike XIX. vijeka*, s djelima Delacroixa, Daumiera, Corota, Milleta, Maneta, Pissaroa, Daubignyja, Cézannea, Degasa, Toulouse-Lautreca itd. Suorganizatori izložbe bijahu Francuski institut u Zagrebu i Association Française d' Expansion et d' Echanges Artistiques iz Pariza.³² Godinu dana kasnije, tijekom ožujka i travnja 1926, iste su institucije organizirale izložbu francuske grafike 17. i 18. stoljeća u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Dakako da Warnier, kao čelni čovjek zagrebačkoga Francuskog instituta, bijaše direktno uključen u te projekte, iako se njegovo ime nigdje izrijekom ne navodi.³³

*

Usprkos svih spomenutih kritičkih primjedaba, nesporazuma i razočaranja u svezi s navedenim pariškim predstavljanjem, dopisnica Krste Hegedušića iz

29 K. Hegedušić: *Iz Dnevnika*, b. p.

30 Vidjeti katalog *Savremena francuska umjetnost*, Umjetnički paviljon, Zagreb, svibanj 1930.

31 K. Hegedušić: *Iz Dnevnika*, b. p.

32 Vidjeti katalog *Izložba francuske grafike XIX. vijeka*, Salon Ullrich, Zagreb 12-20. ožujka 1925.

33 Vidjeti katalog *Izložba francuske grafike XVII. i XVIII. vijeka*, Umjetnički paviljon, Zagreb, ožujak-travanj 1926.

srpnja 1931. zorno pokazuje da odnosi između njega i Warniera time ipak nisu bili narušeni. Ona svjedoči također da je ovaj ugledni zagrebački Francuz dolazio u Hlebine vjerojatno u više navrata, jer kako objasniti drugačije Hegedušićevo prizivanje hlebinskih ravnica Warnieru "dobro poznatih".³⁴ Također, ako se zna da spomenuti Generalićev akvarel iz zbirke Warnier nosi nadnevak 12. siječnja 1931, pretpostavljamo da ga je on osobno odabrao i otkupio u Hlebinama, u Generalićevu domu; iako se to moglo desiti, dakako, i u vrijeme održavanja treće izložbe Udruženja umjetnika *Zemlja* i njihovih gostiju u Zagrebu, u Umjetničkom paviljonu, koja bijaše priređena od 13. do 28. rujna 1931, gdje Ivan Generalić prvi put javno nastupa i kada je taj akvarel bio izložen (i zaveden u katalog).

Pripomenimo također da je Raymond Warnier objavio kraći zapis o toj trećoj izložbi *Zemlje* u uglednoj pariškoj reviji *Gazette des Beaux-Arts* pod naslovom *Exposition à Zagreb*.³⁵ Fragment tog teksta citira i Depolo u već navedenoj studiji iz 1969. godine:

"Vjerni programu, oni bilježe jednostavnim i sugestivnim načinom aspekte mizerije puka, seljaka i građana. Nezdrava predgrađa, kućerine, gomile bijednika, nesreće i užasi svih vidova otkrivaju nam mnoštvo političkih i socijalnih problema prema kojima se ovi umjetnici ne odnose kao indiferentni promatrači. Oni ne bježe pred opasnošću jedne političke i pamfletske umjetnosti samo da bi prikazali sve ono što se kroz dnevnu štampu Jugoslavije, podvrgnutu diktatorskoj cenzuri, ne može ni naslutiti."³⁶

Vrlo je simptomatičan Hegedušićev komentar tog teksta iz njegova Dnevnika: "*Beaux-Arts*. R. Warnier prvi put postavlja stvar pravilno politički. Piše i u listu *La Méditerranée*."³⁷

*

Treće citirano Hegedušićevo pismo Warnieru iz 1969, u kojem nakon tolikih godina pozdravlja i Vormsa, također je vrlo indikativno, jer to nije samo izraz sentimentalnog prisjećanja na mladost i davne dane, nego i dokaz Hegedušićeve pozicije istaknutog umjetnika, čije su ideje, djelo i nastojanja, zadobili povijesno-umjetnički legitimitet, a sve sudionike zemljaškog projekta afirmirali stavom objektivne, nezanemarive podrške u konkretnom vremenu.

34 Vidjeti citiranu Hegedušićevu dopisnicu upućenu Warnieru 23. srpnja 1931.

35 Raymond Warnier: *Exposition à Zagreb, Gazette des Beaux-Arts*, g. XII, Paris 1931, str. 21.

36 J. Depolo: *Zemlja 1929-1935*, monografski katalog *Nadrealizam / Socijalna umetnost*, Beograd 1969, str. 42.

37 K. Hegedušić: Iz *Dnevnika*, b. p.

NAPOMENA:

Raymond Warnier rođen je u Arrasu (Pas-de-Calais) 1899, a umro je u Parizu 1987. Bio je lektor i profesor francuskog i njemačkog jezika; osnivač i/ili direktor Francuskih instituta u Zagrebu, Lisabonu, Rio de Janeiru, Budimpešti i Kölnu. Bijaše suradnik brojnih novina i časopisa, u kojima je objavljivao zapise iz sfere svojih osobnih interesa kao i interesa Republike Francuske, kao kulturni ataše u zemljama gdje je djelovao. Povratkom u Pariz, 1952, radio je kao profesor njemačkog jezika, zatim bijaše sekretar Unije Francuskih rektora, pa Saveza Evropskih rektora itd. – Vera Warnier rođena je 1906. u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu studirala romanistiku; umrla je u Parizu 1995. godine.

Ovo je prvo poglavlje veće studije koja će biti integralno objavljena sljedeće godine. Na zamolbu uredništva *Podravskeg zbornika*, ovo se poglavlje samostalno objavljuje jer se u tekstu na nizu mjesta spominju ljudi i lokaliteti povezani s Podravinom. Podravski zbornik objavljuje ovaj tekst u povodu obilježavanja 80-e godišnjice formiranja Udruženja "Zemlja".

Autor, Vladimir Crnković, najdublje zahvaljuje kolegici, gospođi Mladenki Šolman za niz dragocjenih sugestija kod redigiranja ovog teksta te njegova pripremanja za objavljivanje.